

J. L. Runebergin novellit tradition lähtökohtina

Rafael Koskimies toteaa *Runebergin Suomi* -teoksensa ”Maa ja kansa” -nimisen luvun alussa, että ”Runebergin elämästä ja teoksista nykyään kaikki olennainen tuntuu olevan yksityiskohtaisesti selviteltyä ja tutkimuksen varmistamaa”. Koskimies jatkaa: ”Uutta sanottavaa kulttuurihistoriamme tarkastelija löytää kenties vain periferiasta, toisaalta siitä, miten runoilija on käsitellyt reaaliaineistoaan, toisaalta hänen elämännäkemyksensä puhtaasti teoreettisesta puolesta.”¹

Tähän kieltämättä oikeaan osuvaan tilanteenarviointiin haluan tehdä vain sen pikku tarkistuksen, että uutta sanottavaa voi kenties jatkuvasti löytää puhtaasti kirjallisuuden teoriaan kuuluvilta alueilta — oikeastaan tuo viittaus kulttuurihistorian tarkastelijaan ja runoilijan reaaliaineiston käsittelyyn ei näitäkään alueita syrjäytä.

Tiedän liikkuvani Runebergin tuotannon periferiassa, kun otan tarkastellakseni Runebergin novellistiikan. Äsken mainitussa tutkielmasaan Koskimies toteaa Runebergin luoneen pohjan suomalaiselle arkirealismille ja kansankuvaukselle ennen uudenaikaista realistista romaanitaidetta, mutta hän nojautuu tällöin eeposten, lähinnä *Hirvenhiihtäjien*, aiheisiin ja aineksiin. Näin menettelee myös Kai Laitinen. Tutkielmasaan ”Runeberg suomalaisen proosatradition edeltäjänä” Laitinen selvittelee Runebergin eeposten vaikutusyhteyksiä eikä käsittele lainkaan Runebergin novelleja.² Sekä Koskimiehen että Laitisen käyttämät näkökulmat selittävät kyllä novellien syrjäyttämisen. Ilmeisesti juuri vaikutuksen merkittävyys on löydettävissä Koskimiehen ja Laitisen valitsemilta alueilta.

Perusteellisessa, tiedoista ja luonnehdinnoista rikkaassa Runebergintutkimuksessaan Lauri Viljanen katsoo, ettei Runebergia voi lukea ruot-

¹ Koskimies 9.

² Parnasso 3/1976.

salaisen proosan mestareihin, poikkeuksena tässä suhteessa vain kuvaus Saarijärvestä.³ Paljon myönteistä Viljasella on silti osoittaa *Smärre berättelser* -kokoelman novelleista. ”Lurendrejaren”-novellia Viljanen pitää Runebergin proosataiteen keskeisenä, suurena näytteenä ja valittaa sitä, että ”runoilijan novellistinen innostus ei jatkunut yhtä määrätietoista taiteellista tahtoa säteilevänä”.⁴ Myöhemmässä arvioinnissaan, joka sisältyy *Suomen kirjallisuus* -sarjan III osaan, Viljanen toteaa Runebergin novellit kirjallisuushistoriallisesti mielenkiintoisiksi jo senkin vuoksi, ettei Ruotsinkaan kirjallisuudessa ollut muita porvarillisen tai historiallisen todellisuusrunouden edeltäjiä kuin suomalaissyntyiset Fredrika Bremer ja G. H. Mellin. Viljanen arvelee, että Runebergista olisi voinut kehittyä realistisen proosan uranuurtaja, ”mutta hän ei jatkanut sitä tietä”.⁵

Vanhemmista arvioinneista on Werner Söderhjelmin antama muutammin paikoin mielenkiintoinen. Hän pitää Runebergin pieniä kertomuksia ”såsom avläggare av Runebergs episka diktning under denna tid”. Taiteellisessa suhteessa kelvollisiksi hän katsoo ne viisi novellia, jotka Runeberg valitsi koottuihin teoksiinsa. ”Med allt vad dem brister uppträda de i varje fall såsom de första realistiska noveller i svensk litteratur och bereda Runeberg äran av föregångarskapet för en modern riktning även här.”⁶ Novellien muotoa ja tyyliä Söderhjelm moittii rasakaaksi. Tyylliltään ansiokkaampaa proosaa edustaa Runebergin varhais-
tuotannossa Söderhjelminkin mielestä Saarijärven kuvaus⁷ ja myöhem-
mässä tuotannossa vanhan puutarhurin kirjeet — ”så till innehåll som stil”.⁸

Arvioinneissa on Runebergin novellit varmaankin asetettu kokonaisu-
tuotannon kannalta suurin piirtein oikeaan suhteeseen. En aio horjuttaa
tämän perusteita. Katson kuitenkin tutkimisen arvoiseksi selvittää eräitä
suhdeyhteyksiä ja novellien lajinmukaisia piirteitä. Kohteiksi olen valin-
nut *Smärre berättelser* -kokoelman novellit sekä ”Fästningsfångarne”
-novellin.

Smärre berättelser -kokoelman (1854) novellit olivat tulleet julki Ru-
nebergin omassa lehdessä Helsingfors Morgonbladissa seuraavasti: ”En
julqväll i lotskojan” v. 1832, ”Lurendrejaren” v. 1834, ”Eldsvådan”
v. 1834, ”Den väntande” ja ”Processmakaren” v. 1836. ”Fästnings-

³ Viljanen I 395.

⁴ Viljanen I 400.

⁵ Suomen kirjallisuus III 207—08.

⁶ Söderhjelm I 317.

⁷ Söderhjelm I 322—23.

⁸ Söderhjelm II 221.

fångarne”, jota on totuttu nimittämään ”luonnokseksi”, julkaistiin vasta v. 1867 — syntyajasta ei ole varmuutta. Tämän novellin tulkin-taongelmaan esitän oman ratkaisuehdotukseni.

Edellä mainitussa tutkielmassaan Kai Laitinen esittää aikaisemmassa tutkielmassaan käyttämänsä aihepiiriin perusteella kuusi kiteytystä, kuusi pääkohtaa, jotka osoittavat ”joitakin etappeja, joiden kautta suomenkielisen proosatraddition suuri linja kulkee”. On aiheellista mainita, että Laitinen arvelee niiden olevan ehkä abstraktioita, jotka eivät puhtaina ja kokonaisuudessaan toteudu juuri missään yksityisessä romaanissa, ja etteivät ne kaikki ”filosofisesti katsoen” sijoitu samalle kategoriatasolle.⁹ On houkuttelevaa kokeilla, miten Laitisen teesit sopivat osoittamaan tradition mahdollisiksi lähtökohdiksi eeposten ohella myös Runebergin novelleja.

Laitisen ensimmäinen teesi: ”Suomenkielisen proosan traditio lähtee metsästä; luonto on aina mukana, joko ystävänä tai vihollisena.” Novelleista vain ”Fästningsfångarne” kuvailee sisämaaluontoa ja sen mukaisesti metsää. Punkaharjun metsät kätkevät lymyilevän ”tumman miehen”, niissä metsissä paimentaa kymmenvuotias isoisänsä karjaa ja tapaa tuon salaperäisen miehen, isänsä.

Smärre berättelser -kokoelman novellit antavatkin Runebergin tuotannossa havainnollistuvan Suomen luonnon kokonaiskuvaan huomion-arvoisen lisän: miljöönä ovat Runebergin elämän varhaiskauden seudut, Pohjanmaa, luonnonelementtinä meri. On usein vedottu runoilijan Saarijärven kuvaukseen, jossa sisämaaluonto saa rannikkoseutujen rinnalla etusijan seuraavin perustein: ”Också har man svårt att föreställa sig ett uttryck av det gudomliga, som vore klarare, härligare och mera upplyftande än det, som trakterna uppe i landet giva genom sin storartade teckning, sin enslighet och sitt djupa, ogenomträngliga lugn. Havet, så mäktigt det än är, bär icke alltid, ja, endast sällan, denna prägel av gudomligheten. Endast i dess omätliga stillhet fattar och ser sinnet oändligheten; uppröres det av stormen, så förvandlas det från Gud till jätte, och människan tillber ej mer, utan bereder sig till strid.”¹⁰ Nämä perustelut eivät kuitenkaan kalvenna niitä meren kuvia, jotka Runebergin kolmessa novellissa vaikuttavasti konkretisoivat realismiinsa sen tosiasian, että myös meri on metsän ohella ollut meillä ihmisen ystävänä tai vihollisena. Nämä novellit ovat ”En julqväll i lotskojan”, ”Luren-drejaren” ja ”Den väntande”. Ihmisen ja meren suhteesta näytteeksi ”Den väntande” -novellin alku:

⁹ Parnasso 3/1976 141—42.

¹⁰ SA II 437.

Så dystert och stult den senare perioden av vår höst än är, medför den dock på flere orter egna sysselsättningar och intressen, som bidraga att göra den för dessa traktens inneånare lika efterlängtad och viktig som någon av de blidare årstiderna. Längs hela sträckningen av vår kust är förhållandet sådant. Sjön, som är kustbons egentliga åker, ger sin rikaste skörd först då, när den sparsamma växten på några stenbundna tegar kring hans hydda längesedan blivit inbärgad, och hans friska liv bland vågor och vindar börjar då, när septemberstormarna driva fisken i land och göra nätet och noten lösnande.¹¹

Toinen esimerkki lokakuun myrsky-yön kuvauksesta salakuljettaja-novellista:

Snart utvecklade sig nu i hela sin våldsamma och vilda storhet en av dessa nätter, som sjömannen fruktar och älskar, lantbon åter knappt kan göra sig en föreställning om. De nyss med täta mellanskov fläktande svagare ilarna förenade sig nu till en enda uthållande orkan, och vattenmassor hävdes icke mer, utan uppsletos ur havet. Ett fint dugg av skummet och de liksom bortopade topparna av vågorna späckades in i den från molnet nedstörtande hagelskuren och inskränkte i förening med natten till mindre än en alns rymd synkretsen även för det skarpaste öga.¹²

Meri on ystävä ja meri on vihollinen. Se pakottaa ihmisen ponnistamaan voimansa äärimmilleen ja punnitsee myös ihmisen kuntoisuuden. Uljuuden, sitkeyden, lannistumattomuuden ja kyvykkyyden edustajia ovat jouluaatto-novellin kapteeni ja hänen äitinsä ja ennen kaikkea salakuljettaja-novellin päähenkilö.

Runebergin novellien perusteella haluan laajentaa Laitisen ensimmäisen pääkohdan koskemaan yhtä hyvin merta kuin metsää, yleistävästi siis koko alkuperäistä luontoa. Traditiohan kulkee realistisessa ihmiskuvauksessamme myös meren kuvitse, edustajiahan on helppo luetella aina Juhani Ahosta lähtien.

Laitisen toinen pääkohta: ”Ihmiskäsitys on demokraattinen: päähenkilöinä ovat tavalliset ihmiset, usein köyhät pieneläjät. Suomalaisen romaanin sankari on oikeastaan antisankari.” Tämän teesin Laitinen näkee toteutuneen hyvin *Hirvenhihtäjissä* ja *Jouluillassa*. Vaikka Laitisen väite, että ”suomalaisen romaanin sankari on oikeastaan antisankari”, pitääkin lujasti paikkansa (Ryysyrannan Jooseppi ja Meren Manilaköyden Joose ja muut vastaavat!), niin tässä suhteessa linja on tuskin kulkenut Runebergista käsin. Se että hänen sankarinsa saattaa olla kerjäläinen tai lainrikkoja tai muu outsider, ei sulje pois perinnällisen heroisuuden hierarkiaa. Runebergin ihmiskäsitys on demokraattinen, jopa

¹¹ SA II 405.

¹² SA II 361.

”ajan oloihin nähden hyvin demokraattinen”, kuten Laitinen sanoo.¹³ Tämä demokratia toteutuu kyllä lähinnä siinä mielessä, että esimerkiksi ”hänen sotajoukoissaan vallitsee uljuuden demokratia”,¹⁴ kuten Pirkko Alhoniemi on eräässä yhteydessä sattuvasti kiteyttänyt. Näin on laita novelleissakin. On syytä viitata ”Eldsvådan”-novellin ”kenraalin” ja pienen ”rumpalin” yhdenvertaisuuteen melkoista rohkeutta vaativissa ratkaisuisissa. Huomiota ansaitsee jouluaatto-novellin luotsinvaimon toiminta kaukaisena kohtalokkaana myrsky-yönä; se rinnastuu minkä tahansa miehisen toiminnallisuuden kanssa. Erittäin huomionarvoinen on ”Lurendrejaren”. Vanha salakujettaja ja tulliveneen luutnantti kohtaa toiminnallisen kyvykkyuden ja rohkeuden tasolla samanarvoisina. Tätä tasa-arvoa on syytä korostaa siksi, ettei salakuljettajan hyväksi saisi väheksyä luutnantin kuvan positiivisuutta. Lauri Viljanen näkee asian juuri oikeassa suhteessa: ”Novellin mahtavassa loppunousussa vanhus, jouduttuaan vainoojiansa saarroksen, ohjaa uhkarohkeasti veneensä turvaan kahden saaren välisestä karisesta kapeikosta. Hetkeä aikaisemmin, ennen kuolemaansa, tullialuksen luutnantti on katsellut vanhusta ja hänen purttaan inhimillisen hetyksyksen ja esteettisen ihailun valtaamana. Nyt molemmat nähdään sankarillisen kauneuden täydessä loistossa.”¹⁵

Laitisen kolmas teesi liittyy oikeastaan edelliseen: ”Tavallisen ihmisen arvo on korkea eikä riipu ulkoisista seikoista, varakkuudesta tai yhteiskunnallisesta asemasta. Ihmisarvo perustellaan joskus biologisesti (Sillanpää), joskus sosiaalis-eettisesti (Kianto, Linna).” Tradition yhteyden Runebergiin Laitinen osoittaa mm. Saarijärven Paavon ja Kurun Matin avulla.¹⁶ Novelleista edelle valitut esimerkit vahvistavat selvästi tradition runebergiläisyyttä.

Neljäs teesi: ”Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ongelma on tärkeä; monesti kirjailija kuvaa yksilön ja yhteiskunnan konfliktia ja asettuu heikomman puolelle.” Runebergin eeposten perusteella Laitinen on tullut siihen tulokseen, että yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ongelma ”häivähtää Runebergilla, vaikka ei nousekaan keskeiseksi”. Hyvin selvästi sen sijaan Runeberg asettuu myöhemmän suomalaisen kansankuvauksen linjalle ”henkilöittensä individualismin, jopa epäsosiaalisuuden korostamisessa”.¹⁷ Tähän puoleen saadaan novelleista tunnustavasti todistusmateriaalia. Runeberg antaa salakuljetusjärjestelmästä,

¹³ Parnasso 3/1976 142—43.

¹⁴ Alhoniemi 169.

¹⁵ Viljanen I 399.

¹⁶ Parnasso 3/1976 142—43.

¹⁷ Parnasso 3/1976 144.

siis lain kiertämisestä ja lainvalvojan pettämisestä, salakuljettajanovellissa hyvin myötätuntoisen, ymmärtävän kuvan. Sen sosiaalinen pohja on tämä:

Dessa luredrejare voro till största delen fiskare, bosatta på klipporna i den yttre skärgården, ett djärvt, tilltagset och pålitligt folk, som kände varje sten i sjön, trängde sig fram överallt och voro likaså outröttliga att gömma och bevaka det dem anförtrodda godset som redliga att återställa det till dess ägare, så snart tid och omständigheter medgåvo dess transporterande från klyftorna i skärgården till köpmannens magasin i staden.¹⁸

Sosiaalisen ongelman pariin vie myös "Fästningsfångarne". Söderhjelmen, kuten Viljanen sanoo, "on erittäin taidokkaasti koettanut löytää siitä humanin kriminaali-sosiologisen vivahteen". Söderhjelmhän päättelee Runebergin kehitelleen "novelliluonnoksessaan" ajatusta siitä, miten yksityinen kosto voi toteuttaa hyvityksen silloin, kun laki ei voi syyllistä tavoittaa. "Novellin lukeminen ei kuitenkaan tarjoa tukea Söderhjelmin tulkinnalle", arvelee Viljanen. "Vanhuksestahan on joka tapauksessa tullut elinkautinen vanki — mistä syystä, se ei käy selville —, kun taas 'tumma mies' näyttää jääneen vaille rankaisua."¹⁹

Novellin tulkinnassa on menty harhaan, kun elinkautisen vangin henkilöllisyyttä ei ole oivallettu. Viljanen pitää vankia pojan isoisänä. Söderhjelmen jää kaipaamaan tietoa siitä, missä suhteessa vanha vanki oli tapauksiin ja nuoreen vankiin. Erehdyksen tekee ymmärrettäväksi se, että kymmenvuotiaan pojan isoisä pojan kertomuksessa "var gammal och nästan blind" ja että poika kostotyössään unohti koston ja pelasti hänet liekeistä, kun hän näki "hans vita hår", ja että elinkautisesta vangista käytetään nimitystä "den gamle" ja alussa luonnehdintaa "en gråhårig gubbe".²⁰ Novellin kuva selkenee täysin, jos katsoo elinkautisen vangin olevan pojan isä, tuo salaperäinen "tumma mies". Perustan ratkaisuni seuraaviin seikkoihin:

Kun vastavangittu seitsentoistavuotias nuorukainen intoutuu kesken näytelmän kertomaan omaa elämäntarinaansa ja kuvailee paimenessa-olooan kymmenvuotiaana Punkaharjun rinteillä ja vastapäisellä rannalla, vanhus reagoi voimakkaasti:

Den gamle såg ned på sina kedjor, såg upp på de svarta väggarna. Ett vansinnigt uttryck af smärta flög öfver det nyss så pompösa anletet, och hans tänder gnisslade ett ögonblick mot hvarandra. Bilden af den nakna gossen i sommarsolskenet på Pungaharju ås hade för mycket brännande strålat in i lifstidsfångens hjerta.²¹

¹⁸ SA II 359.

¹⁹ Viljanen II 71—72.

²⁰ SA IV 311, 313, 308.

²¹ SA IV 309.

Kun kertomuksen myöhemmissä, ratkaisevissa vaiheissa poika ei enää haluaisi jatkaa, pyytää vanhus kolkosti hymyillen saada kertoa loput:

”Tröttnar du,” sade den gamle med ett ödsligt leende, ”så hvila, och jag vill hjälpa dig. Samma qväll flydde hämndeanden från Pungaharju ås, af fruktan att ertappas der. Samma natt hvilade han på fasta landets högsta kulle, och såg genom mörkret din morfars gård; och hans ögon tillslötos icke förr än han såg den gå upp i lågor.”

Tästä sukeutuu novellin päättävä dialogi:

”Och hvems verk var branden?” frågade ynglingen.

”Gården,” sade den gamle, ”tände en tio-årig gosse, som var en mordbrännares son.”

”Ja, jag,” sade ynglingen lugnt. Det blef en lång tystnad.

”Så var den rike blifven en tiggare,” fortfor domaren, ”hur han kom undan elden vet ingen.”

”En vet det”, ropade den unge fången, ”den, som glömde hämn- den, då han såg hans hvita hår.”²²

Jos ”tuomarina” esiintyvä vanha vanki olisi pojan äidinisä, niin miten hän saattaisi tarkasti selostaa tuhopolton kulun? Tumma mies, pojan isä, on tietysti siitä selvillä. Hänelle taas pojan äidinisän pelastuminen on arvoitus, jonka pojan viimeinen repliikki ratkaisee.

Se, että puhutaan harmaahiuksisesta vangista, ei kiellä sitä, ettei hän voisi olla tuo ”den mörke”, ”den mörke mannen”. Oli kulunut seitsemän kovaa vuotta, ainakin osa vankeudessa. Vanheneminen selittää sen, ettei nuorukainen heti häntä tuntenut. Ei myöskään mies voinut heti tuntea nuorukaiseksi varttunutta poikaansa. ”Den mörke” voi sitä paitsi viitata mustalaiseen, onhan esimerkiksi Runebergin ”Zigenaren” runon Adolf-mustalaisen määritteenä ”den mörke”.²³ Joudumme novellin rajojen ulkopuolelle, mutta asiaa mahdolliseksi tekevänä hypoteesina haluan mainita, että tuohon mustalaisuuteen voi kätkeytyä koko murhenäytelmän alku, se että poika oli riistetty äidiltään ja että hän oli joutunut säälimättömän äidinisän kasvatettavaksi ja oppinut kiroamaan isäänsä joka oli ”röfvaren, mördaren, mordbrännaren”.²⁴

Söderhjelm sanoo, että pojan äidinisä oli välttänyt rangaistuksen. Lainmukaisen rangaistuksen kyllä, eihän hän ollut syyllistynyt lain määrittelemään rikokseen. Moraalisesta rikoksestaan elämää vastaan hän sai jonkinlaisen rangaistuksen: ”Så var den rike blifven en tiggare.”²⁵

Vanhan vangin käsittäminen ”tummaksi mieheksi” avaa nähdäkseni novellin tulkinnassa vaikeiksi osoittautuneet solmut.

²² SA IV 313.

²³ SA IV 1899 207.

²⁴ SA IV 312.

²⁵ SA IV 313.

Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ongelma häivähtää myös "Processmakaren"-novellissa, kun eversti Tingkorsin kirjuri Gåsevinge yrittää pelastaa köyhän torpparin hädänalaisesta tilasta heittämillä velkakirjan tuulen vietäväksi. Vaikka torppari rehellisen suullisen tunnistamisen mukaan myöntää olevansa everstille velkaa, hän kuitenkin saa asialleen lykkäyksen ja pelastuu siten pahimmasta pinteestä.

Laitisen viides teesi: "Päähenkilöt ovat yhteiskunnallisesta asemastaan huolimatta voimakkaan individualistisia ja epäsosiaalisia, jopa epäsympaattisia ja kriittisesti nähtyjä; tässäkin suhteessa he ovat antisankareita." Runebergin eepoksista Laitinen osoittaa useita tähän kuuluvia esimerkkejä.²⁶ Novellien henkilöistä muutamata originaalit voidaan ehkä lukea samaan piiriin: "Eldsvådan"-novellin leipuri Gyllendeg, "Den väntande"-novellin herra Flygerman ja "Processmakaren"-novellin eversti ja hänen kirjurinsa.

Kuudentena oleva teesi realismista, johon liittyy huumoria, saa novellien todistusaineistoa edellä olevassa kappaleessa mainituista novelleista. Tosin mainittuihin henkilöihän kohdistuva satiirinen tyytittely etäännyttävästä puhtaasta realismista. On kuitenkin huomattava, että suomalaisessa kansankuvauksessa liikutaan samoilla linjoilla myöhemmin, "pienoishuumorin vuosikymmenenä" ja vielä siitä eteenpäin.

Mitä tulee realismiin kertojanasenteena, ovat kaikki Runebergin novellit siinä suhteessa edustavia, nähdäkseni täysin rinnastettavissa hänen eepoksiinsa.

Laitinen on Runebergilta valinnut myös kolme motiivia, jotka siirtyvät ja vaeltavat sittemmin suomalaisessa kansankuvauksessa: kosintaja juhla-aihelma, myytyyn menneen kaupunkimatkan kuvaus ja korkealta mäeltä avautuva näköala, panoraama.²⁷ Näistä tulee novellien alueella kysymykseen vain näköalamotiivi.

"Den väntande"-novellissa avautuu merkityksellinen näköala pohjoisen merenrantakaupungin kellotapulista, josta tähystellään kotiin odotettavien laivojen purjeita. "Fästningsfångarne"-novellin kymmenvuotias poika kävelee "tumman miehen", isänsä, kanssa pitkin harjua: "Men då jag träffade den mörke, gingo vi långs vägen på kammen af åsen, tills milen började fyllas och den tog slut. Ibland stannade vi en stund och sågo, mellan björkarna vid vägen och öfver strandgranarnas toppar, ut mot fjärdarna." Täällä korkean näköalan ylevöittävässä ilmapiiressä tapahtuu isän ja pojan ystäväystyminen, täällä isä puhuu pojalleen rakkauden oikeasta luonteesta ja merkityksestä:

²⁶ Parnasso 3/1976 144.

²⁷ Parnasso 3/1976 145—49.

Men då vi hunno ändan af åsen, satte den mörke sig ned på marken och tog min hand och nödgade mig att sitta. Och då vi suttit en stund i tystnad, började hans ögon stråla, och han frågade och sade: "vet du barn, hur ett sinne är, som älskar?"

Men jag visste det icke, utan teg.

Då utsträckte han handen och förde den långsamt rundtomkring öfver de blanka sjöarna. Men han sade:

"Sådant är det."²⁸

Seutujen kauneus sisästyty rakkauden näköalaksi, korkeamman kauneuden heijastumaksi. Tämähän on Runebergille hyvin luonteenomaisista, myös tuo käden ojentaminen maisemaa osoittamaan.

Runebergin novellit tukevat nähdäkseni Laitisen päätelmiä. Jotta nämä samoin kuin novelleista valitsemani kohdat ja niitä koskevat selvittelyt huomattaisiin nähdä suhteissaan oikein, lainaan Laitiselta vielä asiaa valaisevan yhteenvedon: "Runebergia myöhemmässä suomalaisessa kirjallisuudessa on siis monta aihelmaa ja piirrettä, joiden alkukohta on hänen tuotannossaan. Ei tarvitse välttämättä puhua hänen vaikutuksestaan; riittää jos todetaan että lähtökohta on hänen teoksissaan ja että käsitellyt motiivit muodostavat selvän peräkkäisen kuvion, linjan. Linja mutkittelee, sen yksityiskohdat vaihtelevat, mutta sitä saattaa seurata yhtenäisen ketjun tavoin ainakin 130 vuoden halki. Nuoressa suomalaisessa kulttuurissa se on pitkä aika."²⁹

Lajiteoreettisilta rakenteellisilta ominaisuuksiltaan Runebergin novellit ovat lisäksi erittäin merkityksellisiä lähtökohtia kehittyvässä suomalaisessa novellistiikassa.

Runebergin novellit edustavat sitä klassista peruslinjaa, jossa kerontatilanne näkyy selvästi. Varsinainen kehys on kahdessa novellissa, vieläpä hyvin hallitsevana. Nämä novellit ovat "En julqväll i lotskojan" ja "Fästningsfångarne". Kummassakin syntyy varsinainen ydinnovelli kehysten sisässä kahden kertojan toisiaan täydentävistä muisteluista. Kummassakin kehysten ja ydinnovellin suhde on luja, jopa välttämätön. Jouluaatto-novellissa kapteeni kertoo pienelle metsästysseurueelle laivassa kolmenkymmenen vuoden takaisen kohtalokkaan seikkailunsa, ja luotsimajan isoäiti kertoo samoista tapahtumista tarkemmin ja asiantuntevammin. Vankila-novellissa taas vanha vanki jatkaa kertomusta siitä, mihin nuorempi oli lopettanut. Kummassakin tapauksessa näkökulman vaihto kerrosta novellia oivallisesti.

Kehysten ja ydinnovellin suhdetta voi tarkastella myös motiivianalyysin avulla. Jos Keijo Holstin motiivijaottelun mukaisesti³⁰ pidetään

²⁸ SA IV 311—12.

²⁹ Parnasso 3/1976 149.

³⁰ Holsti 237.

jouluaatto-novellin tilannetta yhtenäisenä, on keskusmotiiviksi katsottava pimeä, myrskyinen jouluaaton ilta, joka yhdistää kehyksen ja vuosikymmenten takaisen tilanteen. Yhtenä rinnakkaismotiivina voi pitää purjehdusta rannikon vaarallisella väylällä. Tämä motiivi puhkaisee kehyksestä linjan ydinnovellin kumpaankin osaan, osittain vastakohtaisena, pienen neli-viisivuotiaan pojan merelle lähtöön verrattuna, osittain paralleelisena luotsinvaimon tehtävänsuoritukseen nähden. Toinen rinnakkaismotiivi on laukaus. Kehyksessä laukaus selittyy siitä, että kapteeni ennen sisälle tuloaan ampuu metsästyskiväärin asianmukaisesti tyhjäksi. Tämän laukauksen vanhus käsittää merkkilaukaukseksi ja alkaa toimittaa poikaansa merelle, kunnes poika saa hänet vakuuttuneeksi erehdyksestä. Tätä motiivia voi pitää myös osamotiivina, sillä se kirjoittaa aikaisemman jouluaaton tilanteen muiston vanhuksen mieleen ja vanhus alkaa kertoa tapahtumasta. Keskusmotiiviin osamotiiveina kuuluvat vielä luotsinvaimon virsikirjan luku, kalalauta jolla kadoksiin siten joutunut poika oli leikkinyt ja jonka kapteeni tunnistaa tuvan seinältä, ja lasihelminauha jonka äiti oli saanut mieheltään ja jonka hän oli ripustanut jouluaattona poikansa kaulaan viihdykkeeksi ja jonka kapteeni nyt riisuu kaulastaan äitinsä käteen — huomattakoon tapahtumat vastakohtaisina: ripustus — riisunta. Nämä motiivit yhdistävät erinomaisesti kehyksen ja ydinnovellin. Johtomotiiviksi en katso olevan aihetta nimittää mitään, vaikka kahden minimimääräluku olisikin olemassa.

Jos katsotaan jouluaatto-novellin tilannetta muuttavana, on päämotiivina pidettävä kaiketi äidin ja pojan tapaamista, mikä huipentaa yllättävän ”kotiinpaluun” teeman. Tukimotiiveja ovat tällöin tapahtumaa edeltävät toiminnalliset osatapahtumat, rannan turviin hakeutuminen, yöpymispaikan etsintä ja luotsimajaan tulo; kapteenin ja vanhan vaimon kerronta ovat myös kehkeytyvän tapahtumisen tärkeitä osatekijöitä.

Kun tilannetta pidetään muuttavana, joudutaan liiaksi korostamaan kehyksen merkitystä. Kehyksen ja ydinnovellin suhde jää tavoittamatta. Jos tilanne katsotaan yhtenäiseksi, eteneminen korostaa läpikotaisin yhtenäistävää linjaa, ”staattista” linjaa, motiivirakenteen kanssa. Osien suhteen ja motiivien korostumisen vuoksi pidän tilanteen yhtenäisyyttä koskevaa analyysiä tuloksetta. Kehystä ja ydinnovellia yhdistävä motiivikuvio osoittautuu sen valossa oivalliseksi.

”Fästningsfångarne”-novellin yhtenäisenä tilanteena on ikivanhaan linnoitukseen teljettyjen, rikoksesta tuomittujen vankien ajanvietto kolkossa olinpaikassaan, joka on jyrkkänä vastakohtana linnan ulkopuolella vallitsevalle ihanalle kesäillalle. Tämä on kehystä samoin kuin vankien toimeenpanema tavanomainen leikki, lavastettu oikeudenkäynti,

jossa tuomarina esiintyy kahleilla seinään kytketty vanha, harmaapäinen vanki. Leikissä kosketellaan teemaa, joka on koko novellin teemana, rikoksen ja rangaistuksen problematiikkaa. Tilanne muuttuu kesken pilailun, kun kuulusteltavana oleva nuorukainen kadottaa leikin edellyttämän sepityskyvyn ja alkaa kertoa todenmukaista elämäntarinaansa. Siitä alkaa ydinnovelli, jota vanhus lopuksi joutuu jatkamaan ja jonka nuorukainen päättää viimeiseen ratkaisevaan repliikkiinsä. Tähän ydinnovelliin työntyy kehys muutamassa kohden, kolmella tavalla: nuorukaisen kertoessa vanhus esittää kysymyksiä ja huomautuksia ja vanhukseen kertoessa taas vastaavasti nuorukainen; kesken kerrontansa nuorukainen puhuttelee vanhusta ("Jag blef skräm'd, nådige herr lagman, och ville rymma undan"); on tilannetta kuvailevia palasia ("Den gamle såg ned på sina kedjor . . .", "Det blef en lång tystnad").³¹

Keskusmotiivina, koko novellia sähköistävänä voimakenttänä pidän "tumman miehen" ja pojan/nuorukaisen suhdetta. Koska vanha vanki on käsittääkseni tuo "tumma", isän ja pojan suhde hallitsee keskusmotiivina sekä kehystä että ydinnovellia ja merkitsee samalla erinomaista yhdistävää tekijää. Rinnakkaismotiiveja ovat pojan ja isoisän suhde sekä pojan ja äidin suhde, jonka "tumma mies" saattoi vain kuvitteellisesti hahmottaa poikansa silmien eteen Punkaharjun keskusteluissa. Tilanteelle välttämättömänä osamotiivina voitaneen pitää murhapolttaihelmaa, johon kuuluu "tumman miehen" tyhjiin rauennut yritys ja pojan myöhempi toteutus. Pojan paimenessa olo, vapaa juoksentelu pitkän harjun rinteitä on nähdäkseni johtomotiivi. Vankilassa olon vastakohtana tällä raikkaalla kuvalla on ilmaisullista merkitsevyyttä. Aihe ma esiintyy kahdesti, ensin pojan kerronnassa, sitten vanhan vangin kehotuksessa kerronnan jatkamiseen. Aihe maan voi yhdistää myös pojan ja "tumman" vaeltelun, jolloin johtomotiiviksi voisi katsoa raikkaan luonnon keskellä tapahtuvan vapaan, "villin" juoksentelun ja vaeltelun.

Jos tarkastellaan tilannetta muuttuvana, joudutaan haitallisesti irrottamaan kehys ydinnovellista, ja niiden samalla kertaa luja ja herkkä yhteys häiriintyy. Tämänkin novellin rakenteen olennaisuudet tulevat parhaiten ilmi novellin läpikotaista suhdejärjestelmää tarkastelemalla.

Muissa Runebergin novelleissa ei varsinaista kehyskertomusta ole. Vanhaa kerrontatilannetta edustavaksi kehykseksi voi kuitenkin mielestäni katsoa kertojan kääntymisen lukijansa puoleen. Se on jonkinlainen muodollinen kehys, jolla ei ole merkitsevää yhteyttä varsinaiseen novel-

³¹ SA IV 312, 309, 313.

liin. Kertoja ottaa esimerkiksi *me*-asenteen ja puhuttelee lukijaansa, kutsuupa vielä lukijansa tutustumis- tai tähyystyretkelle.³²

”Lurendrejaren”-novellin alussa on vaihe vaiheelta rakentuva johdattava osa, jossa lukija tutustutetaan tapahtuma-aikaan ja -paikkaan ja muuhun tausta-ainekseen, mm. salakuljettajien toimintaan ja sen perusteisiin. Kääntyessään lukijansa puoleen kertoja käyttää kolmatta persoonaa: ”I stället för att nog livligt kunna uppdraga skådeplatsen för de tilldragelser, som skola utgöra föremål för följande skildring, inom kretsen av den bekväma boning, vari den gode läsaren sannolikt befinner sig, nödgas man besvära honom med en kort utflykt till en ödslig havsrymd av Norden . . .” Sopivassa vaiheessa lukija lähetetään takaisin kotiinsa. Keskushenkilöön tutustumisen jälkeen tämä on ”vår gamle kund” ja ”vår gamle vän”.³³

”Eldsvådan”-novellissa kertoja tulee näkyviin siellä täällä. Tähän tapaan: ”Denna korta historia, som kommer att beskriva . . .” ”Nu först började längre sträckor av fast land skönjas i det lugnade havet, eller, att tala utan liknelser, nu började man kunna urskilja meningar och ord.” ”Det blir icke av nöden för utförligheten av denna berättelse, som visst icke i någon punkt blivit hopdragen, att utskriva här alla de hotande ord och förbistrade titlar . . .” Rumpali on tietysti ”vår lilla trumslagare”.³⁴

Aivan vastaavanlaista lukijan mukaanottamista ja henkilöiden ”ystäväksemme” nimittelyä on myös ”Den väntande” ja ”Processmakaren” -novelleissa. Myös *me*-kerrontaa: ”Vi hava här anmärkt dessa allmänna förhållanden för att inleda en kort berättelse” (”Den väntande”).³⁵

Tästä kertojan metodista Söderhjelmillä on kriittistä huomautettavaa: ”Annars störes framställningen ock av den ständiga hänvändningen till läsaren och växlingen mellan hans ståndpunkt och författarens. Huru tungt detta gör sig, kan man se av början till Lurendrejaren — — Man måste medge, att dylika utvecklingar icke bidraga att liva läsarens intresse.”³⁶

Suunnilleen samaa mieltä on Viljanen: ”Nyky aikaista lukijaa tosin pikemmin ärsyttää kuin viehättää se huomaavaisuus, jota kirjoittaja osoittaa lukijalle kehoittamalla häntä hetkeksi siirtymään tapausten

³² *Me*-muodon käytöstä kirjallisuudessa ks. esim. Heino 126—28, kääntymisestä lukijan puoleen Heino 153—58.

³³ SA II 357, 361, 363 jne.

³⁴ SA II 374, 378, 392.

³⁵ SA II 406.

³⁶ Söderhjelm I 323.

pohjoiselle näyttämölle — salliakseen hänen sitten taas palata mukavaan huoneeseensa kuulemaan kertomuksen jatkoa!”³⁷

Ehkä tällainen tuttavallisuus entisajan kerronnan rakennepiirteenä alkaa jo taas viehättää tai ainakin huvittaa meidän aikamme lukijaa. Missään tapauksessa ei tällainen ”kehys” vastaa sitä kehyksen elimellistä mukanaoloa, josta jouluatto- ja vankila-novelli ovat erinomaisia esimerkkejä.

Jos pyritään esimerkiksi Ruth J. Kilchenmannin tavoin³⁸ tekemään ero kertomuksen ja novellin välillä katsomalla kertomuksessa toteutuvan tekijän ja lukijan suhteen intiimimpänä, luottamuksellisempana, olisi noita neljää Runebergin proosatuotetta pidettävä kertomuksina. Tämä olisi kuitenkin turhaa erottelua. Toisessa yhteydessä olen aikaisemmin esittänyt kantamani, että ylipäänsä kaikista taiteellisen pienimuotoisen proosan tuotteista meillä olisi syytä käyttää *novellinimitystä*, tunnusmerkit yhtyvät siksi usein tai erottavia tunnusmerkkejä ei erotu lainkaan.³⁹ Olen samaa mieltä kuin Annamari Sarajas, joka arvelee, että ”*novelli*-nimen alle sopinevat niin vanhat kuin uudet ja vastaisetkin perinteet”.⁴⁰ Vaikka kustantajat nykyään julkaisevatkin ”lyhyttä proosaa” novellien asemesta, voitaisiin ainakin tutkimuksessa pysyä *novellin* käytössä.

Vaikka Runebergin monessa novellissa onkin jutelman sävyä, on hänen meidän oloissamme varhainen novellistiikkansa monessa suhteessa mallikelpoista. Kesti vielä kauan, ennen kuin suomenkielinen novellitaide ylti hänen tasolleen. Tradition lähtökohtina Runebergin novellit ovat kelleet malleiksi pitkälle eteenpäin.

Tarkkapiirteisen ihmiskuvauksensa ja muun realisminsa sekä paikoittaisen ilmaisullisen voimansa vuoksi ”Lurendrejaren” ansaitsee tunnustusta. ”En julqväll i lotskojan” on rakenteellisessa keskittyneisyydessään, kehyksen ja ydinnovellin yhdistämistä toteuttavissa ratkaisuissaan ja ytimekkäässä havainnollisuudessaan ihailtavan ehyt. Nykyhetkellä huomattavimpana pidän kuitenkin ”Fästningsfångarne”-novellia lähinnä sen vuoksi, että sen viittaustekniikka ja pelkistävän näkökulman käyttö vastaa hyvin modernia hahmotusmenetelmää.

³⁷ Viljanen I 398.

³⁸ Kilchenmann 18—19.

³⁹ Virittäjä 4/1969 341.

⁴⁰ Tekijät, tulkit, kokijat 76.

VIITTEIDEN OSOITTAMAT LÄHTEET

Runebergin teokset

Samlade arbeten II (Nationalupplaga). Helsingfors 1920.	SA II
Samlade arbeten II (Normalupplaga). Helsingfors 1899.	SA II 1899
Samlade arbeten IV (Normalupplaga). Helsingfors 1900.	SA IV

Muut

Alhoniemi, Pirkko: Isänmaan korkeat veisut. Turun ja Helsingin romantiikan runouden patrioottiset ja kansalliset motiivipiirit. Helsinki 1969.	Alhoniemi
Heino, Aarre: Kertoja. Asema ja esiintyminen. Tampere 1975.	Heino
Holsti, Keijo: Motiivin käsite kirjallisuudentutkimuksessa. Tampere 1970.	Holsti
Kilchenmann, Ruth J.: Die Kurzgeschichte. Formen und Entwicklung. Stuttgart 1967.	Kilchenmann
Koskimies, Rafael: Runebergin Suomi. Esseitä kansallisherätyksen vaiheilta. Helsinki 1977.	Koskimies
Laitinen, Kai: Runeberg suomalaisen proosatradition edeltäjänä. Parnasso 3/1976. Keuruu 1976.	Parnasso 3/1976
Mattila, Pekka: Vanha klassinen novelli ja uusi. Novellin alueesta ja nimityksistä. Virittäjä 4/1969. Helsinki 1969.	Virittäjä 4/1969
Sarajas, Annamari: Novellista. Tekijät, tulkit, kokijat. (Toim. Irmeli Niemi). Helsinki 1967.	Tekijät, tulkit, kokijat
Söderhjelm, Werner: Johan Ludvig Runeberg. Hans liv och hans diktning. Förra delen. Andra u. Helsingfors 1929.	Söderhjelm I
Johan Ludvig Runeberg. Hans lif och hans diktning. Andra bandet. Helsingfors 1906.	Söderhjelm II
Viljanen, Lauri: Runeberg ja hänen runoutensa 1804—1837. Porvoo 1944.	Viljanen I
Runeberg ja hänen runoutensa 1837—1877. Porvoo 1948.	Viljanen II
J. L. Runeberg. Suomen kirjallisuus III. Keuruu 1964.	Suomen kirjallisuus III

PEKKA MATTILA: *J. L. Runebergs Novellistik als Ausgangspunkt literarischer Tradition*

Gewohnheitsmässig werden Runebergs Novellen als periphere Erscheinungen seines Oeuvres klassifiziert. Seinen Versepen werden die beweiskräftigen Beispiele entnommen, wenn gesagt wird, er hätte die Grundlage für den finnischen Alltagsrealismus und die Schilderungen des Volkslebens vor dem eigentlichen realistischen Roman geschaffen. Offenbar kam der bedeutendste Einfluss aus dieser Richtung, aber auch seine im Hinblick auf die finnische Literaturentwicklung frühen Novellen haben zur Entstehung der finnischen Prosatradition beigetragen.

Die Untersuchung strebt vorerst die Klarlegung der Frage an, inwieweit die Novellen z.B. zum Gebrauch der von Kai Laitinen (Parnasso 3/1976) analysierten, in der finnischen Literatur traditionell gewordenen Themen angeregt haben. Für Runebergs sonstige Produktion geradezu aussergewöhnlich ist der beherrschende Stoffbereich des Meeres und der Küstenbevölkerung. Der spätere Realismus hat es neben dem Wald gerade mit dem Meer zu tun. Wie der Wald, so war auch das Meer dem finnischen Menschen entweder Freund oder Feind. Die Beschreibung der an und auf der See mit den Naturgewalten ringenden, ihr preisgegebenen Menschen ist in Runebergs Sinne eine Art Apotheose von Kühnheit und Fähigkeit, verbunden mit einem demokratischen Begriff vom Menschen; berührt doch Runeberg hie und da sogar die Frage der sozialen Gerechtigkeit.

Auch vom gattungstheoretischen, strukturalen Standpunkt aus erweist sich Runebergs Novellistik als bedeutungsvoller Ausgangspunkt für die Entwicklung der finnischen Novellentradition. Viele seiner Strukturentscheidungen galten noch lange als vorbildhaft, z.B. die vortreffliche Verbindung der Rahmenerzählung mit den Teilen der Binnennovellen, die souveräne Verwirklichung eines konsequenten interrelationalen Musters in den Novellen "En julqväll i lotskojan" und "Fästningsfångarne". Die in dieser angewandte Verweisteknik sowie die Verwendung des reduzierten Blickwinkels entsprechen ausserdem einer sehr modernen Gestaltungsmethode.